

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

ІВАНЦАНИЧ Володимир Володимирович

УДК 373.5.015.3:159.944-027.252]:140.8:2](043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
СТРЕСОСТІЙКОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ З РЕЛІГІЙНИМ
СВІТОГЛЯДОМ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
Марусинець Мар'яна Михайлівна,
професор, кафедра психології і педагогіки,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання
НАПН України, директор (м. Київ);

кандидат психологічних наук, доцент
Вус Віктор Іларіонович,
Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, старший науковий співробітник
лабораторії психології малих груп та
міжгрупових відносин (м. Київ).

Захист відбудеться 05 травня 2021 року о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.451.02 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9 і на сайті www.ipood.com.ua

Автореферат розіслано 03 квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Ігнатович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Високий рівень інтенсивності й напруженості життя сучасної людини збільшує навантаження на психіку та зумовлює значущість стресостійкості особистості для підтримання її психічного здоров'я, забезпечення ефективності функціонування. Стресостійкість вагома для дитини вже з перших днів її навчання в школі й надалі аж до її завершення. Навчання в школі завжди передбачає вихід дитини за межі «зони комфорту» для опанування нових компетенцій. Крім того, особистість учня постійно залучена до міжособистісної взаємодії та безлічі соціальних зв'язків, де зазнає впливу, нерідко – надмірного. У період навчання в школі інтенсивно формуються й розвиваються психологічні властивості особистості, моделі її поведінки, реагування на стресові ситуації. Закріплені психологічні особливості згодом позначаються на специфіці адаптації особистості в різних життєвих ситуаціях.

Нині підготовлено чимало наукових психологічних досліджень, що стосуються розвитку стресостійкості школярів: особливості адаптації учнів різних вікових груп до стресових чинників (І. Бех, А. Панасюк, І. Чистенко та ін.); психологічна профілактика стресових перевантажень серед учнівської молоді (Л. Лепіхова, Т. Титаренко та ін.), особливості вияву стресу в молодших школярів (В. Вінс, О. Макаренко, О. Ходос та ін.); стресостійкість підлітків (Т. Руда та ін.); особливості вияву стресу в підлітковому віці й розвиток стійкості (О. Кормило, М. Кудінова та ін.); корекція й розвиток стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів (С. Богданов, Т. Гніда, О. Залеська, Н. Лунченко, В. Панок, В. Соловійова й ін.); підготовка вчителів до розвитку стресостійкості в дітей освітніх навчальних закладів (О. Богданов, А. Гірник, О. Залеська, І. Іванюк, В. Соловійова, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін та ін.).

Учені визначають стресостійкість як структурно-функційну, динамічну, інтегративну властивість особистості, як результат трансактного процесу зіткнення індивіда зі стресогенним чинником, що охоплює процес саморегуляції, когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості (за В. Корольчук). Усталеним є уявлення про інтеграцію в стресостійкості емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних компонентів психічної діяльності людини, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети діяльності в стресових обставинах (І. Бех, Н. Брежнєва, М. Білова, В. Корольчук, Ю. Кузьміна, П. Купріянов, Р. Шевченко та ін.). Недостатньо опрацьованим є питання впливу світогляду особистості на рівень її стресостійкості, оскільки системна природа світогляду зумовлює істотний вплив на сприймання й оцінювання людиною довкілля, детермінує її поведінку. У процесі добору заходів розвитку стресостійкості школярів важливо брати до уваги особливості їхнього світогляду. Варто наголосити, що на його формування впливають різні екосистеми, до яких залучені учні. Поряд із науковими уявленнями про світ, що опановують школярі, у них виникає й релігійне світовідчуття та світорозуміння.

Важливість удосконалення психолого-педагогічного процесу з формування життєвих компетентностей школярів, зокрема необхідність розвитку стресостійкості, з одного боку, та брак розроблення заходів із підвищення стресостійкості, які були б ґрунтовані на описі ролі світогляду, що впливає на регуляцію поведінки, з іншого, зумовили вибір теми дисертації – *«Психологічні особливості розвитку стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язане з напрямками наукової роботи відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, зокрема за темою «Психологічний супровід навчання різних категорій дорослого населення» (РК № 0117U001073). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 1 від 26 січня 2016 р.), узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 14 червня 2016 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити особливості розвитку стресостійкості школярів із релігійним світоглядом, на їхній основі розробити та апробувати програму розвитку стресостійкості учнівської молоді з опорою на формування релігійного світогляду.

Відповідно до мети, сформульовано такі **завдання**:

1. На підставі теоретичного аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел обґрунтувати сутність та компоненти стресостійкості школярів, з'ясувати роль релігійного світогляду особистості в подоланні стресів.

2. Виявити сутність нестандартних ситуацій, що викликають стреси у школярів.

3. Експериментально дослідити особливості сформованості релігійного світогляду та розвитку стресостійкості учнівської молоді, проаналізувати їх взаємозв'язок.

4. Розробити програму розвитку стресостійкості учнівської молоді з урахуванням релігійного світогляду.

5. Апробувати програму розвитку стресостійкості учнівської молоді з релігійного світогляду та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – стресостійкість учнівської молоді.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом.

Теоретичну й методологічну основу дослідження становлять: концептуальні уявлення про стрес і його вияви у школярів (С. Вершиніна, Н. Коцур, М. Кудінова, М. Кузнєцов, О. Макаренко, А. Панасюк, С. Шпак та ін.); психолого-педагогічні наукові положення про формування особистості в шкільному віці (О. Власова, В. Волков, О. Гоніна, Л. Долинська, Г. Костюк, Т. Лисянська, І. Кулагіна, С. Максименко, Е. Помиткін, Ф. Райс, В. Турбан та ін.); наукові уявлення про стресостійкість особистості й подолання стресів (І. Аршава, І. Бех, Л. Бутузова, О. Бондарчук, О. Корнієнко, В. Крайнюк, І. Овчиннікова, Т. Ткачук та ін.); результати науково-практичних розробок

проблеми розвитку стресостійкості особистості школяра (С. Богданов, Т. Гніда, О. Дергунова, О. Макаренко, В. Панок, Н. Пачина, В. Соловійова, Т. Тихомирова та ін.); психолого-педагогічні уявлення про сутність та особливості розвитку світогляду особистості (О. Бондарчук, О. Коваленко, І. Надольний, Л. Потапюк, В. Рибалка, В. Рубський, В. Татенко, Ю. Швалб й ін.); наукові положення про духовність, релігійність і релігійний світогляд особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Войнівська, С. Миколин, В. Москалець, Е. Носенко, Е. Помиткін, М. Савчин, Д. Терновська та ін.); результати науково-практичних студій із розвитку духовності особистості (В. Вус, М. Голець, В. Марко, Т. Саннікова та ін.); наукове обґрунтування значущості релігійної віри й релігійного світогляду в подоланні стресів (М. Єсип, Д. Ларін, Р. Овчарова, Д. Предко та ін.).

Для досягнення мети й виконання окреслених завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**:

– *теоретичні* – аналіз та узагальнення наукових даних із проблеми; синтез, абстрагування, узагальнення й моделювання;

– *емпіричні* – анкета для виявлення стресових ситуацій школярів, тест «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана в адаптації Н. Сироти, В. Ялтонського, методика «Людина під дощем», методика «Не дайте людині впасти», методика «Дерево», анкета для аналізу релігійного світогляду школярів, залучення школярів до релігійних громад як таких, що активно впливають на формування світогляду молоді; констатувальний і формувальний експерименти – для перевірки впливу релігійного світогляду на стресостійкість учнівської молоді;

– *методи кількісного оброблення даних* – частотний аналіз (для виявлення частоти (f) та відносної частоти (%) різних стресових ситуацій у школярів, вияву різних особливостей стресостійкості), ϕ^* -критерій кутового перетворення Фішера (для з'ясування відмінностей між групами вибірки за рівнем досліджуваних ознак).

Організація дослідження. Роботу підготовлено на базі Макарівської, Барбівської, Горондівської, Залужанської ЗОШ I–III ступенів Закарпатської області. В експерименті взяли участь 224 особи, зрівноважені за статтю й віком.

Наукова новизна та теоретична значущість отриманих результатів полягає в тому, що:

– *уперше* обґрунтовано можливість розвитку стресостійкості в контексті релігійного світогляду й належності особистості до релігійної громади в її здатності долати нестандартні ситуації, що ускладнюють досягнення мети (сприяння готовності до вибору копіngu, спрямованого на пошук соціальної підтримки, підвищенню здатності нейтралізувати несприятливі ситуації й готовності до рішучої активності в стресових ситуаціях, зміцнення передумов стресостійкості особистості);

– *удосконалено* систему заходів, що сприяють розвитку стресостійкості учнівської молоді; запропоновано програму розвитку стресостійкості в умовах табору, обґрунтовано її ефективність;

– *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про значення взаємодії з релігійними громадами для учнівської молоді; продемонстровано позитивний вплив такої взаємодії на розвиток стресостійкості учнів.

Практичне значення результатів полягає у розробці та впровадженні експериментальної програми розвитку стресостійкості учнівської молоді в контексті зміцнення її релігійного світогляду в умовах літнього християнського табору (комплекс форм і методів програми спрямований на морально-духовне виховання особистості); обґрунтуванням комплексу методів дослідження стресостійкості школярів. Запропоновані методики аналізу релігійних уявлень молоді, їхньої залученості до релігійних громад та методики вивчення стресових ситуацій школярів.

Підготовлена автором програма розвитку стресостійкості учнівської молоді в умовах літнього християнського табору може бути використана психологами, активними представниками християнських релігійних громад, батьками в роботі з дітьми шкільного віку, науково-педагогічними працівниками під час викладання дисциплін «Загальна психологія», «Педагогічна психологія», «Вікова психологія», «Психологія релігії», «Психологія стресу».

Основні положення і результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Інституту екології, економіки і права (довідка № 112 від 14.05.2019 р.), Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Сквороди (довідка № 365 від 25.06.2020 р.), Чернівецького національного педагогічного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/17-667 від 25.08.2020 р.); Управління освіти, молоді та спорту Мукачівської районної державної адміністрації Верхньокоропецької загальноосвітньої середньої школи I–III ступенів Мукачівської районної ради Закарпатської області (довідка № 117 від 05.03.2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Ключові положення й результати дисертації оприлюднено в публікаціях автора, у доповідях на міжнародних і усеукраїнських науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи» (Львів-Кельце, 2018); «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти (Київ, 2019); «Теорія і практика сучасної психології: реалії й перспективи» (Київ, 2019); «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2019); Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства матеріали (Одеса, 2020); «Актуальні проблеми психології розвитку особистості» (Київ, 2020);

усеукраїнських – «Педагогічні інновації у фаховій освіті» (Ужгород, 2016); «Актуальні проблеми сучасної психології розвитку» (Київ, 2018); на педагогічних інтернет-читаннях «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи» (Київ, 2020); на науковому круглому столі «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2019); науковій конференції «Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд» (Київ, 2019); засіданнях

відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, 2016–2020 рр.).

Особистий внесок здобувача. В опублікованій у співавторстві праці [5] особистий внесок становить 50% і полягає в інтерпретації отриманих результатів щодо формування релігійного світогляду учнів.

Публікації. Основні результати дослідження представлено у 15 наукових працях, із них: 5 статей у наукових фахових виданнях України; 1 методичний посібник, 9 публікації у збірниках наукових праць та матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені логікою дослідження. Робота складається з анотацій українською, англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел 276 (11 іноземними мовами), 10 додатків. Основний зміст роботи викладено на 170 сторінках, загальний обсяг – 232 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, сформульовано мету й завдання, окреслено об'єкт, предмет і методи дослідження, аргументовано наукову новизну та практичне значення засадничих положень, подано інформацію про апробацію й упровадження результатів, представлено відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому** розділі «*Наукові засади стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом*» виконано теоретичний аналіз, відрефлектовано погляди науковців і практиків на сутність й особливості стресостійкості школярів. Схарактеризовано детермінанти стресостійкості учнів різного віку. Досліджено стресостійкість як чинник релігійного світогляду особистості. З'ясовано сутність релігійних громад та їхньої діяльності як провідного джерела формування релігійного світогляду особистості, значення релігійного світогляду для людини, механізми впливу релігійних громад на її членів. Проаналізовано наукові положення, що акцентують результати впливу релігії на особистість і психологічні особливості впливу релігійного світогляду на процес стресостійкості.

Аналіз теоретико-методологічних засад дослідження впливу релігійного світогляду на стресостійкість учнівської молоді послуговував підґрунтям для подальшого тлумачення стресостійкості як властивості особистості, що неодмінно виявляється в нестандартній ситуації, має генералізаційний вплив на адаптацію людини в різних сферах життя та містить такі компоненти: рефлексивно-когнітивний (оцінювання ситуації й себе в ній), емоційний (емоційні переживання з приводу нестандартної ситуації та їх свідомий контроль), поведінковий (дії з приводу стресора, ухвалення рішень на підставі наявних у людини інстинктів, знань про стресори того чи того виду, способи їх нейтралізації, попереднього досвіду подолання стресових ситуацій).

Розвиток стресостійкості в шкільному віці зумовлений інтенсивним формуванням особистості, еволюцією її психологічних особливостей, вирізняється виробленням і закріпленням типів реакцій на стресори й патерни

стресостійкої поведінки.

На сьогодні природа стресостійкості особистості витлумачена переважно з позиції інтегративності, однак бракує уваги її вивченню як складника чи похідної більш широких і глибоких конструктів. Зокрема, недостатньо досліджене питання впливу світогляду особистості на рівень її стресостійкості, системна природа якого зумовлює генералізаційний вплив на сприймання й оцінювання довколишнього світу та поведінку. Індивідуальні особливості стресостійкості школяра суттєвою мірою залежать від світовідчуття й світорозуміння, що формують представники різних екосистем.

Важливою екосистемою формування особистості загалом та її стресостійкості зокрема є релігійна громада, до якої належать значущі для дитини люди. Релігійна громада сприяє формуванню релігійного світогляду молоді, що ґрунтоване на вірі в надприродні сили. Системна природа релігійного світогляду, охоплюючи ціннісні орієнтації, уявлення, погляди, ідеали, вірування, переконання, зумовлює генералізаційний вплив на сприймання й оцінювання довколишнього світу особистістю, її поведінку та стресостійкість.

Релігійний світогляд – це складне системне психологічне явище, що представляє релігійні уявлення (знання та погляди), які стають переконаннями людини, слугують формуванню її системи цінностей і задають спосіб відображення й інтерпретації дійсності. Релігійний світогляд може виявлятися як уособлені знання про існування вищої сили, її вплив на виникнення світу та буття людини, певні етичні норми поведінки людини.

Учні зазнають впливу стресорів екосистем різного рівня, тому їхня стресостійкість формується завдяки комплексному впливу представників різних екосистем, що варто брати до уваги під час розроблення заходів цілеспрямованого розвитку такої якості. З огляду на це, дисертаційний пошук спрямовано на з'ясування взаємозв'язку релігійного світогляду та особливостей стресостійкості шкільної молоді.

У **другому** розділі *«Експериментальне дослідження впливу релігійного світогляду на розвиток стресостійкості учнівської молоді»* описано процедуру аналізу особливостей стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом. Обґрунтовано стресові для учнів ситуації; проаналізовано здатність долати такі обставини, залежно від ступеня вираження в них релігійного світогляду й залучення до діяльності релігійних громад. З'ясовано домінантні копінг-стратегії, рівні здатності протистояти стресам, особливості поведінки в стресах, види передумов стресостійкості трьох груп учнів: із вираженим релігійним світоглядом та активно залучених до життя релігійної громади, з ознаками релігійного світогляду й певною мірою залучених до життя релігійної громади, не залучених до життя та діяльності релігійної громади з атеїстичним світоглядом.

Для окреслення психологічних особливостей стресостійкості учнів із релігійним світоглядом проведено експериментальне дослідження, що мало на меті виконання ряду завдань: 1) з'ясувати, які ситуації є стресовими для школярів; 2) вивчити особливості світогляду школярів (наявність і вираженість

релігійного світогляду); 3) виявити особливості розвитку компонентів стресостійкості учнів; 4) перевірити зв'язок особливостей стресостійкості школярів зі ступенем вираження в них релігійного світогляду.

Дослідження проведено у 2019 р. Респондентами стали учні 4–10 класів Макарівської, Барбівської, Горондівської, Залужанської ЗОШ I–III ступенів Закарпатської області (загальна кількість – 224 особи; по 56 учнів 4, 6, 8 і 10 класів). Вибірка зрівноважена за статтю й віком школярів (представлена учнями початкової школи, середньої – молодшими та старшими підлітками, а також старшокласниками).

Використання вибраних методик дало змогу виявити стресові для школярів ситуації, дослідити вираженість релігійних світоглядних орієнтацій учнів та ступінь залучення школярів до релігійних громад, особливості розвитку компонентів стресостійкості школярів (див. табл.): рефлексивно-конативного (самопочуття й адаптації учнів у стресових ситуаціях); поведінкового (застосовувані копінг-стратегії, особливості поведінки в стресових ситуаціях); емоційного (здатність протистояти стресам, реагування на стреси). На цій підставі перевірено зв'язок особливостей стресостійкості школярів зі ступенем їх залучення до релігійних громад.

Відповідно до названих учнями випадків, що спричинюють (зокрема на момент опитування) сильні хвилювання, був складений перелік стресових ситуацій. Серед них умовно виокремлено групи стресових ситуацій, що пов'язані з:

1) процесом навчання (контрольна робота, опитування на уроці (у разі недостатнього знання чи розуміння матеріалу), очікування іспиту знань (ДПА, ЗНО), негативна реакція вчителя на дії учня);

2) взаємодією з ровесниками/друзями (конфлікт із друзями (сварка, непорозуміння, образи), негативне ставлення ровесників / однокласників (наклеп, образи, неприйняття, висміювання, заздрість тощо));

3) родинними стосунками (конфлікт із батьками (сварка, непорозуміння); конфлікт із братом / сестрою (сварка, непорозуміння, ревності, фізична агресія); конфлікт між батьками; очікування негативної реакції батьків на свої дії (через загублену річ, конфлікт тощо); втрата близької людини; захворювання родича; поява нового родича (вітчима); розлука з родичем (батьком / матір'ю); інформація про небезпеку для рідних);

4) позанавчальною діяльністю школярів (новини в Інтернеті, травми (фізичні));

5) очікуваннями стосовно себе та свого майбутнього (невдачі в коханні, зміна зовнішнього вигляду (невдала стрижка, висипання на шкірі тощо), усвідомлення нездійсненності мрії (через брак коштів, відсутність необхідних умов тощо)).

За кількістю видів стресових ситуацій домінує третя виокремлена група, це дає підстави стверджувати, що в родинних стосунках наявний більший спектр ситуацій, які можуть бути стресовими для школярів.

Однак найчастіше школярі переживають стрес у ситуаціях, пов'язаних із процесом навчання та контролем знань (контрольні роботи – $f = 44$, опитування

на уроці – $f = 62$, очікування іспиту знань під час підсумкових атестацій та зовнішнього незалежного оцінювання – $f = 54$).

Однак найчастіше школярі переживають стрес у ситуаціях, пов'язаних із процесом навчання та контролю знань (контрольні роботи – 20%, опитування на уроці – 28%, очікування екзаменування знань під час підсумкових атестацій та зовнішнього незалежного оцінювання – 24%).

При цьому така тенденція спостерігається в учнів різних класів: з приводу контрольних робіт наявність сильних хвилювань відзначають 23% учнів 4-го класу, 21% – 6-го, 19,6% – 8го, 14% – 10-го; з приводу опитування на уроці (коли наявне недостатнє знання чи розуміння матеріалу) – 28,6% учнів 4-го класу, 18 – 6-го, 14 – 8го, 14 – 10-го; з приводу очікування екзаменування знань під час підсумкових атестацій та зовнішнього незалежного оцінювання – 39% учнів 4-го класу, 14% – 8го, 42,9% – 10-го.

Попри наявність спільних стресових ситуацій для учнів різних класів простежується і схожість найменш поширених стресових ситуацій для школярів різного віку. Тобто і ті стресові ситуації, частота яких порівняно низька у групі досліджуваних (втрата близької людини – 4%, поява нового родича (вітчима) – 3%, зміна зовнішнього вигляду (невдала стрижка, висипання на шкірі тощо) – 4%, усвідомлення нездійсненності мрії (або через нестачу коштів, або через відсутність необхідних умов тощо) – 4%, травми (фізичні) – 3%, захворювання родича – 5%, новини в Інтернеті – 5%, інформація про небезпеку для рідних – 6%, невдачі у коханні – 6%), відзначають учні різних класів, за винятком «невдач у коханні» у четвертокласників.

Однаковий тип / вид ситуацій може бути стресовим для школярів різного віку, спричинити в них сильні переживання, однак цілком імовірно, що здатність їх подолати є різною.

Дослідження сформованості в учнів релігійних світоглядних орієнтацій засвідчило, що в більшості школярів (80%) наявні релігійні світоглядні орієнтації. Релігійні світоглядні уявлення характерні для осіб різного віку (84% учнів 4 класів, 77% – 6 класів, 78,5% – 8 класів, 82% – 10 класів). У 32% осіб релігійні орієнтації наявні в усіх (вивчених) уявленнях про виникнення світу та появу людини, про життя людини, етичні норми поведінки, про можливість впливу на різні життєві ситуації. Для 48% респондентів характерні релігійні орієнтації в окремих уявленнях про виникнення світу та появу людини, про життя людини, етичні норми поведінки, про можливість впливу на різні життєві ситуації. У 20% учнів не виявлено релігійних орієнтацій в уявленнях про виникнення світу та появу людини, про життя людини, етичні норми поведінки, про можливість впливу на різні життєві ситуації.

Результати перевірки факту залучення школярів до діяльності релігійної громади переконливо доводять, що всі особи так чи так залучені до відзначення релігійних свят, що суттєвою мірою зумовлене особливостями культури населення регіону, однак за іншими виокремленими показниками такої однорідності не зафіксовано. У межах кожного показника наявний рівномірний розподіл за віковими групами досліджуваних.

На підставі результатів анкетування респонденти умовно поділені на три групи:

1) учні, які активно долучалися до життя релігійної громади (у 32% виявлені всі 6 показників залучення до діяльності релігійних громад: наявність активності, поєднаної з діяльністю релігійної громади у вільний час, відзначення релігійних свят, відвідування храму членами сім'ї, регулярне відвідування храму разом із членами сім'ї, відвідування занять для школярів при храмі, поїздки разом із родичами в паломництво);

2) учні, певною мірою залучені до життя релігійної громади (48% мають 2–3 показники залучення до життя релігійної громади);

3) учні, не залучені до життя й діяльності релігійної громади (20% лише знають про релігію, релігійні свята, але ні їхні близькі родичі, ні вони самі не долучаються до життя місцевої релігійної громади).

Унаслідок зіставлення отриманих результатів двох анкетувань, виокремлено такі групи осіб:

1) із вираженими релігійними світоглядними орієнтаціями, активно залучені до діяльності релігійних громад (32% учнів);

2) з окремими виявами релігійного світогляду та частковим залученням до діяльності релігійних громад (48% школярів);

3) з атеїстичними світоглядними орієнтаціями, не залучені до життя й діяльності релігійної громади (19,6% респондентів).

Показники особливостей розвитку компонентів стресостійкості проаналізовано в межах кожної з виокремлених груп (див. табл.).

Вивчення рефлексивно-когнітивного компонента стресостійкості школярів за допомогою проєктивної методики «Дерево» дало змогу з'ясувати особливості адаптації досліджуваних (наявний стан і стан, до якого вони прагнуть, як важливі передумови здатності протистояти стресовим ситуаціям) та згрупувати отримані показники:

1) позитивні передумови стресостійкості – наявність показників або їх поєднання за двома виборами («комфортний стан, нормальна адаптація» (вибір чоловічків № 10, 15), «товариськість, дружня підтримка» (вибір чоловічків № 1, 19, 18, 11, 12), «настанова на подолання перешкод» (вибір чоловічків № 1, 3, 6, 7);

2) задовільні передумови стресостійкості – наявність показників та їх поєднання за двома виборами або в поєднанні з одним із показників першої групи: «стійкість до ситуації (бажання домагатися успіхів, не долаючи труднощів)» (вибір чоловічка № 4), «мотивація до розваг» (вибір чоловічка № 9);

3) передумови зниження стресостійкості – наявність таких показників та їх поєднання за двома виборами або в поєднанні з одним із показників двох інших груп: «стомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил, сором'язливість» (вибір чоловічка № 5), «відстороненість, замкнутість, тривожність» (вибір чоловічків № 13, 21), «відстороненість від навчального процесу, відхід у себе» (вибір чоловічка № 8), «кризовий стан, падіння в прірву» (вибір чоловічка № 14), «завищена самооцінка» (вибір чоловічка № 20).

Частота діагностування зазначених груп передумов стресостійкості, засвідчує, що в першій групі переважають позитивні передумови

стресостійкості й відсутні передумови зниження стресостійкості. У другій групі домінують випадки хороших передумов стресостійкості, однак наявні також і ті, що послаблюють стресостійкість особистості. У третій групі, аналогічно до осіб другої групи, трапляються позитивні передумови стресостійкості, однак із не меншою відносною частотою констатовано передумови зменшення стресостійкості. Узагальнену інформацію подано в табл.

Таблиця

**Результати частотного аналізу відповідей респондентів
за методиками діагностики компонентів стресостійкості**

Компоненти та їхні показники		Показники частоти f (відносно частоти) у групах (%)		
		Група 1	Група 2	Група 3
Рефлексивно- Конативний	Позитивні передумови стресостійкості	87,5	35,5	35,5
	Задовільні передумови стресостійкості	12,5	50,5	29,0
	Передумови зниження стресостійкості	–	14,0	35,5
Поведінковий	Домінування копінг-стратегій розв'язання	65,0	31,0	47,0
	Домінування копінг-стратегій пошуку соціальної підтримки	74,0	43,5	–
	Домінування копінг-стратегій уникнення	–	26,	53,0
	Вияв рішучої активності	79,0	55,0	40,0
	Вияв нерішучості, терплячості	21,0	45,0	60,0
Емоційний	Високий рівень здатності протистояти стресам	79,0	36,5	26,5
	Середній рівень здатності протистояти стресам	21,0	50,5	47,0
	Знижений рівень здатності протистояти стресам	–	13,0	26,5

Порівняння показників відносно частоти (%) діагностування видів передумов стресостійкості досліджуваних різних груп за допомогою критерію ϕ – кутового перетворення Фішера дає підстави стверджувати, що в першій групі більш часто, ніж у другій ($\phi_{емп} = 5,55$; $p \leq 0,001$) і третій ($\phi_{емп} = 4,07$; $p \leq 0,001$), домінують позитивні передумови стресостійкості; за частотою діагностування хороших передумов стресостійкості й передумов послаблення стресостійкості друга та третя підгрупи суттєво не відрізняються ($\phi_{емп} = 1,44$ і $\phi_{емп} = 1,42$, що засвідчує $p > 0,05$).

Вивчення поведінкового компонента стресостійкості школярів за допомогою проєктивної методики «Індикатор копінг-стратегій» уможливило висновок про те, що в групі досліджуваних, які активно залучені до життя релігійної громади, вибір копінг-стратегій, що простежуються, спрямованих на розв'язання проблеми й на пошук соціальної підтримки (у 28 осіб однаковою

мірою виражені обидві стратегії). В учнів, які певною мірою залучені до життя релігійної громади, домінує вибір окреслених вище стратегій. У тих, хто не залучений до життя й діяльності релігійної громади, констатоване переважання вибору копінг-стратегій, зорієнтованих на розв'язання проблеми, та копінг-стратегій, сфокусованих на уникнення такого процесу.

Порівняння показників відносної частоти показників вибору копінг-стратегій досліджуваними різних груп за допомогою критерію ϕ – кутового перетворення Фішера засвідчує, що в першій групі істотно частіше, ніж у другій ($\phi_{\text{емп}} = 3,05$; $p \leq 0,001$) та третій ($\phi_{\text{емп}} = 1,9$; $p \leq 0,028$) групах, домінує копінг-стратегія, спрямована на розв'язання проблеми. Також у першій групі істотно частіше, ніж у другій ($\phi_{\text{емп}} = 3,15$; $p \leq 0,001$), переважає копінг-стратегія, зорієнтована на пошук соціальної підтримки. У третій групі, на відміну від другої, суттєво частіше домінує копінг-стратегія уникнення процесу розв'язання проблеми ($\phi_{\text{емп}} = 2,02$; $p \leq 0,021$). За частотою домінування копінг-стратегій, спрямованих на подолання проблеми, друга й третя групи помітно не відрізняються ($\phi_{\text{емп}} = 1,44$; $p \leq 0,075$).

Аналіз поведінкового компонента стресостійкості школярів за допомогою проєктивної методики «Не дайте людині впасти» дало змогу виявити такі протилежні показники: «рішучість» – «очікування, поки все з'ясується саме собою», «передбачливість» – «не регулює ситуацію», «здатність взяти ситуацію під контроль і повести за собою інших» – «схильність довіритись іншим, необачність». Поєднання двох позитивних показників: «рішучість» і «передбачливість», або «рішучість» та «здатність узяти ситуацію під контроль і повести за собою інших», або лише «здатність узяти ситуацію під контроль і повести за собою інших» – оцінені як вияв рішучої активності в поведінці досліджуваного. Відсутність зазначеного поєднання оцінювалась як вияв нерішучості й пасивності.

Згідно з даними табл., у перших двох групах переважають показники рішучої активної поведінки в стресових ситуаціях. Порівняння показників відносної частоти (%) особливостей поведінки в стресових ситуаціях досліджуваних різних груп за допомогою критерію ϕ – кутового перетворення Фішера доводить, що в першій групі істотно частіше, ніж у другій ($\phi_{\text{емп}} = 2,95$; $p \leq 0,001$) і третій ($\phi_{\text{емп}} = 4,23$; $p \leq 0,001$) групах, домінує рішуча активна поведінка.

Унаслідок вивчення емоційного компонента стресостійкості школярів за допомогою проєктивної методики «Людина під дощем», зафіксовано такі дихотомічні показники: «рішучість» – «тривожність», «внутрішня готовність діяти» – «втеча або ж потреба в захисті», «відчуття внутрішнього ресурсу для боротьби з труднощами» – «залежність від старших або заперечення необхідності підтримки». Поєднання в досліджуваних трьох показників: «рішучість», «внутрішня готовність діяти», «відчуття внутрішнього ресурсу для боротьби з труднощами» – оцінювалось як вияв високого рівня здатності протистояти стресовим ситуаціям. Поєднання двох із названих позитивних показників здатності протистояти стресам інтерпретоване як середній рівень; вияв лише одного позитивного такого показника – як низький рівень.

Порівняння показників відносної частоти (%) виявів здатності протистояти стресовим ситуаціям у різних групах за допомогою критерію ϕ – кутового перетворення Фішера засвідчує, що в першій групі істотно частіше, ніж у другій ($\phi_{\text{емп}} = 4,3$; $p \leq 0,001$) та третій ($\phi_{\text{емп}} = 3,49$; $p \leq 0,001$), домінує високий рівень здатності протистояти стресовим ситуаціям. У першій групі, на відміну від другої та третьої, не простежується знижений рівень здатності протистояти нестандартним ситуаціям.

У **третьому** розділі «*Розвиток стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом*» описано зміст та особливості програми розвитку стресостійкості учнівської молоді, з огляду на результати емпіричного дослідження; схарактеризовано процедуру апробації програми; проаналізовано результати повторного дослідження стресостійкості учнів експериментальної й контрольної групи; обґрунтовано ефективність цілеспрямованого розвитку стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом.

На підставі результатів емпіричного дослідження та аналізу науково-практичних праць із проблеми формування релігійної віри особистості, де йдеться про її зв'язок із здатністю долати стреси чи зі станом психічного благополуччя (І. Бех, М. Єсип, Д. Ларін, В. Москалець, Р. Овчарова, О. Предко, Е. Помиткін, О. Сучкова та ін.), створено програму розвитку стресостійкості учнів з релігійних світоглядних уявлень.

Виокремлено основні принципи програми розвитку стресостійкості особистості в контексті релігійних світоглядних уявлень: налагодження контакту й довірливих стосунків зі школярами, здобуття в них авторитету; повага до індивідуальності учня незалежно від його віку; доступність інформації, заходів для сприймання, осмислення, виконання учнями; допомога в осмисленні набутого й нового життєвого досвіду, відповідно тривалості та динаміки заходів із віковими особливостями учнів; кореляція змісту заходів з інтересами школярів та залучення батьків до участі в їх проведенні; впровадження інноваційних форм роботи та врахування індивідуального підходу.

Для розвитку стресостійкості школярів у контексті релігійного світогляду доцільно залучати такі групи чинників: 1) соціальний – надання учням інформації про способи ефективної поведінки в різних типах стресових ситуацій (рекомендовані психологами, відомими педагогами, священнослужителями, духовними людьми), створення мережі соціальних контактів, що можуть виконувати функцію психологічної підтримки в подоланні стресів; 2) поведінковий – залучення школярів до аналізу різних способів поведінки в нестандартних ситуаціях, тренування у використанні ефективних моделей поведінки, відпрацювання прийомів швидкого відновлення емоційної рівноваги; 3) особистісний – зосередження уваги на внутрішніх переживаннях школярів, надання допомоги в осмисленні їхнього життєвого досвіду, формулювання висновків, опрацювання особистісних уявлень, настанов, що впливають на сприймання власної спроможності долати труднощі, навичок позитивного самоствавлення; 4) духовний – наповнення змісту роботи зі школярами морально-етичними ідеями християнської релігії, організація осмисленої роботи з духовними джерелами (літературою,

відеоматеріалами, творами образотворчого мистецтва), формування в школярів релігійних цінностей (зокрема цінність індивідуальної й колективної молитов), залучення духовних людей до роботи з учнями – як безпосередньо (священнослужителі, представники релігійної громади), так й опосередковано (святі – через твори про них).

Розвиток стресостійкості школярів з релігійним світоглядом організовано за такою стратегією: 1) орієнтація на інтереси й потреби школярів; 2) розширення світоглядних уявлень та релігійних світоглядних переконань учнів; 3) зміцнення копінг-ресурсів і передумов стресостійкості особистості через удосконалення духовності; 4) тренування соціально усталених, схвалюваних релігією способів поведінки в нестандартних ситуаціях.

Система заходів, запланованих для формування релігійного світогляду та зміцнення стресостійкості шкільної молоді, передбачала такі основні види роботи: бесіди священнослужителів, членів релігійної громади з учнями; розповідь історій («story telling»); читання й обговорення творів духовно-релігійного змісту; театралізовані постановки та ігри; психотренінг; групова психотерапія; перегляд й обговорення відеоматеріалів духовно-релігійного змісту; спільні молитви.

Серед форм роботи, що дають змогу залучити всі названі чинники, реалізувати зазначену стратегію, застосувати окреслені види роботи, виділити принципи діяльності зі школярами, виокремлено літній табір як такий, що має потужний виховний вплив на молодь. Програма роботи зі школярами в таборі передбачала чотири напрями: 1) релігійна просвіта; 2) активний відпочинок; 3) праця та творчість; 4) самопізнання.

Табір організований у червні 2019 року в Закарпатській області. До літнього табору на добровільній основі залучені учні Макарівської ЗОШ I–III ступенів, що брали участь в емпіричному дослідженні (40 учнів 4, 6, 8 і 10 класів). Тривалість роботи табору становила два тижні. На початку навчального року, у вересні 2019 року, проведено повторне діагностування всіх учнів. Застосовано низку методик: тест «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана в адаптації Н. Сироти, В. Ялтонського, методика «Людина під дощем», методика «Не дайте людині впасти», методика «Дерево».

До табору потрапили школярі всіх трьох підгруп, виокремлених в емпіричному дослідженні: 1) учні з вираженим релігійним світоглядом, які активно долучаються до життя релігійної громади (12 осіб); 2) учні з елементами релігійного світогляду, певною мірою залучені до життя релігійної громади (20 осіб); 3) учні з атеїстичним світоглядом, не залучені до життя й діяльності релігійної громади (8 осіб). Контрольна група була також представлена школярами зазначених підгруп: 1 – 60 осіб, 2 – 87 осіб, 3 – 37 осіб.

Результати повторного діагностування, порівняно з першим зрізом, засвідчили, що в експериментальній групі простежується зростання кількості школярів із більш вираженою копінг-стратегією пошуку соціальної підтримки та зменшення чисельності осіб із домінантною копінг-стратегією уникнення стресора (2 особи в другій підгрупі та 3 – у третій). Такий зсув в емпіричних даних можна вважати типовим за цими показниками в групі, за G-критерієм

знаків він є значущим на рівні $p \leq 0,05$. У контрольній групі показники частоти домінування копінг-стратегій залишилися незмінними, що підтверджене докладним аналізом результатів окремих респондентів.

У другій і третій підгрупах експериментальної групи збільшилася кількість осіб із високим та середнім рівнем здатності долати несприятливі ситуації, натомість зниженого рівня такої здатності не зафіксовано. Ретельне опрацювання даних стосовно окремих респондентів засвідчило позитивні зсуви в розвитку здатності долати несприятливі ситуації в шести учнів другої підгрупи (у трьох із середнім і трьох зі зниженим) та в чотирьох із третьої підгрупи (у двох із середнім рівнем і двох із низьким рівнем). Такий зсув в емпіричних даних можна вважати типовим за цими показниками в групі, за G-критерієм знаків – значущим на рівні $p \leq 0,01$. У контрольній групі зафіксовано зменшення показників рівня здатності долати несприятливі ситуації (у двох третьої підгрупи), натомість позитивного зсуву в рівні здатності долати стресові ситуації не виявлено.

В експериментальній групі змінилися показники частоти рішучої активності в стресових ситуаціях: в однієї особи першої підгрупи, трьох учнів другої підгрупи та трьох респондентів третьої підгрупи, які в попередньому зрізі виявили нерішучість і терплячість, у другому зрізі зафіксовано готовність до рішучої активності в стресових ситуаціях. Такий зсув в емпіричних даних – типовий за цими показниками в групі, за G-критерієм знаків – значущий на рівні $p \leq 0,05$. У контрольній групі простежуванні позитивні зсуви у вияві особливостей поведінки вбік рішучої активності перших двох підгруп (у чотирьох із першої підгрупи та двох із другої), а також негативний зсув (убік нерішучості) в осіб третьої підгрупи (в одного учня). Позитивний зсув в емпіричних даних можна вважати типовим за цими показниками в групі, однак за G-критерієм знаків він не досягає рівня статистичної значущості.

У другій і третій підгрупах експериментальної групи зросла кількість осіб із позитивними й задовільними передумовами стресостійкості, а зменшення таких передумов не зафіксоване. Більш докладний аналіз даних стосовно окремих респондентів засвідчив позитивні зсуви в розвитку передумов здатності долати несприятливі ситуації в чотирьох учнів другої підгрупи (у трьох із хорошими передумовами стресостійкості та одного з передумовами послаблення стресостійкості), у чотирьох із третьої підгрупи (у двох із задовільними передумовами стресостійкості та двох із передумовами зменшення стресостійкості). Такий зсув в емпіричних даних типовий за цими показниками в групі, за G-критерієм знаків – значущий на рівні $p \leq 0,01$. У контрольній групі зросла кількість осіб із позитивними й хорошими передумовами стресостійкості в першій та другій підгрупах, зменшення таких передумов виявлене в одного досліджуваного з третьої підгрупи (із задовільними передумовами стресостійкості). Аналіз відомостей стосовно окремих респондентів доводить позитивні зсуви в розвитку передумов здатності долати несприятливі ситуації в одного учня першої підгрупи (із задовільними передумовами стресостійкості) та в чотирьох із другої підгрупи (у двох із задовільними передумовами стресостійкості та двох із передумовами

зниження стресостійкості). Позитивний зсув в емпіричних даних типовий за цими показниками в групі, однак за G-критерієм знаків він не досягає рівня статистичної значущості.

Отже, отримані результати повторного дослідження особливостей стресостійкості в осіб експериментальної й контрольної груп засвідчили, що застосування заходів розвитку стресостійкості школярів в умовах табору сприяє формуванню в них готовності до вибору копіngu, спрямованого на пошук соціальної підтримки, підвищення рівня здатності долати несприятливі ситуації та готовності до рішучої активності в стресових ситуаціях, зміцнення позитивних і задовільних передумов стресостійкості особистості.

Крім того, результати першого та другого зрізів емпіричних даних різних підгруп дають підстави стверджувати, що в учнів із високим рівнем розвитку релігійного світогляду та залученістю до діяльності релігійних громад показники стресостійкості більш стабільні, порівняно з особами, які мають елементи релігійного світогляду чи атеїстичний світогляд.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено результати теоретичного узагальнення й практичного розв'язання проблеми розвитку стресостійкості шкільної молоді з релігійним світоглядом. Проведене дослідження послугувало підґрунтям для низки висновків.

1. На основі аналітично-рефлексивного аналізу наукових джерел стресостійкість визначається як властивість особистості, що неодмінно виявляється в нестандартній ситуації, має генералізаційний вплив на адаптацію людини в різних сферах життя та уміщує такі компоненти: рефлексивно-когнітивний (оцінювання ситуації та себе у ній), емоційний (емоційні переживання з приводу нестандартної ситуації та їх свідомий контроль), поведінковий (дії з приводу стресора, прийняття рішень, що здійснюється на підґрунті наявних у людини інстинктів, знань про стресори того чи іншого виду та способи їх нейтралізації, попереднього досвіду подолання нестандартних ситуацій). Стресостійкість особистості зумовлена її світоглядом, зокрема релігійним. Релігійний світогляд – це складне системне психологічне явище, що охоплює релігійні уявлення (знання та погляди), які стають переконаннями людини, слугують формуванню її системи цінностей і задають спосіб відображення й інтерпретації дійсності. Релігійний світогляд може виявлятися як привласнені знання про існування вищої сили, її вплив на виникнення світу та буття людини, певні етичні норми поведінки людини.

Встановлено, що період навчання в школі супроводжуваний інтенсивним формуванням і розвитком психологічних особливостей особистості, тому вагомим етапом є вироблення й закріплення типів реакцій на стресори та патерни стресостійкої поведінки.

2. З'ясовано, що учні переживають стреси в нестандартних ситуаціях, пов'язаних із процесом навчання, взаємодією з ровесниками, родинними стосунками, позанавчальною діяльністю, з очікуваннями стосовно себе та свого

майбутнього. Родинні стосунки охоплюють більший спектр стресових ситуацій для школярів, ніж інші сфери їхньої життєдіяльності. Найчастіше школярі переживають стрес у нестандартних ситуаціях, що стосуються процесу навчання й контролю знань. Однаковий тип/вид ситуацій може бути стресовим для школярів різного віку й породжувати в них сильні переживання. Водночас різною є здатність долати їх.

3. Констатовано, що здатність школярів нейтралізувати стресові переживання й бути стресостійкими зумовлена їхнім релігійним світоглядом і ступенем залучення до життя та діяльності релігійної громади, що дає відчуття підтримки й надії, демонструє зразок стійкості особистості в стресових умовах. Зокрема, активне залучення школярів до життя релігійної громади сприяє: вибору в стресових ситуаціях копінг-стратегій, спрямованих на розв'язання проблеми й пошук соціальної підтримки або їх поєднання; вияву високого рівня здатності протистояти стресовим ситуаціям; вияву рішучої активної поведінки в стресових ситуаціях; розвитку позитивних передумов стресостійкості (комфортний стан, товариськість, готовність надавати та отримувати дружню підтримку, настанова на подолання перешкод).

4. Підсумовано, що розвиток стресостійкості школярів у контексті зміцнення їхнього релігійного світогляду сприяє формуванню готовності до вибору копіngu, спрямованого на пошук соціальної підтримки, підвищенню рівня здатності долати несприятливі ситуації та готовності до активності в стресових ситуаціях, зміцненню передумов стресостійкості особистості. Цілеспрямований розвиток стресостійкості учнівської молоді в контексті релігійного світогляду стабілізує показники стресостійкості особистості.

5. Доведено, що розвитку стресостійкості школярів у контексті релігійного світогляду сприяє залучення соціального, поведінкового, особистісного й духовного чинника, також орієнтація на інтереси школярів, розширення світоглядних уявлень, зміцнення копінг-ресурсів та передумов стресостійкості особистості через удосконалення духовності, тренування соціально усталених, схвалюваних релігією способів поведінки в стресових ситуаціях. Для зміцнення стресостійкості шкільної молоді з релігійним світоглядом доцільно проводити бесіди зі священнослужителями та членами релігійної громади, розповідь історій («story telling»), читання й обговорення творів духовно-релігійного змісту, театралізовані постановки та рольові ігри, психотренінг, групову психотерапію, перегляд й обговорення відеоматеріалів духовно-релігійного змісту, спільні молитва.

Серед подальших перспектив варто назвати лонгітюдні порівняльні студії, присвячені динаміці стресостійкості школярів із релігійним і нерелігійним світоглядом; дослідження, базовані на вибірці, що репрезентує різні регіони України; розроблення системи заходів, рекомендованих до впровадження релігійними громадами для розвитку стресостійкості шкільної молоді.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Іванцанич, В. В. (2018). Стресостійкість учнівської молоді як науково-практична проблема. *Актуальні проблеми психології*, IX(11), 458–469.
2. Іванцанич, В. В. (2019). Релігійний світогляд шкільної молоді: проблема методу вимірювання. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, 36/37, 91–101.
3. Іванцанич, В. В. (2020). Психологічний зміст впливу релігійних громад на учнівську молодь. *Актуальні проблеми психології*, 14(3), 89–99.
4. Іванцанич, В. В. (2020). Стресостійкість: чинники та особливості прояву в учнівської молоді. *Актуальні проблеми психології*, IX(13), 116–124.
5. Марусинець М. М., Іванцанич, В. В. (2020). Розвиток стресостійкості учнівської молоді у процесі формування релігійного світогляду: експериментальний аспект дослідження. *Актуальні проблеми психології*, 14(4), 251–264.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Іванцанич, В. В. (2016). Поняття «стресостійкість» у психологічному дискурсі. *Педагогічні інновації у фаховій освіті: зб. наук. праць Ужгородського нац. ун-ту*, 1(7).
7. Іванцанич, В. В. (2017). Розвиток стресостійкості і релігійний світогляд молоді. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи: зб. наук. праць*. Львів – Кельце, 1.
8. Іванцанич, В. В. (2019). *Релігійні громади у формуванні духовного та освітнього світогляду школярів*, Матеріали наукової конференції (м. Київ, 07 груд.). Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство».
9. Іванцанич, В. В. (2019) *Релігійна громада як екосистема формування стресостійкості школяра*, Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 трав.). Київ: ДЗВО «Ун-т менедж. освіти».
10. Іванцанич, В. В. (2019). *Дефініція «релігійний світогляд» у змістових характеристиках*, Матеріали круглого столу (м. Київ, 11 черв.). Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство».
11. Іванцанич, В. В. (Ред.). (2020). *Вплив релігійних громад на стресостійкість учнівської молоді*, Наукові записки вчених: збірник матеріалів конференції. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
12. Іванцанич, В. В. (2020). *Розвиток стресостійкості школярів у мовах християнського табору*, Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конференції (24–25 верес.). Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович.
13. Іванцанич, В. В. (2020). *Вікова динаміка розвитку світогляду в учнів*, Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова; Факультет педагогіки і психології. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Іванцанич, В. В. (2020). *Розвиток стресостійкості шкільної молоді в умовах літнього християнського табору: метод. посібник*. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М. 85 с.

15. Ivantsanich, V. (2020). Stress resistance of young students in the context of their interaction with religious communities. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 38(2), 161–166. <http://farplss.org>; doi:10.33531/farplss.2020.2.29

АНОТАЦІЇ

Іванцанич В. В. Психологічні особливості розвитку стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України. – Київ, 2021.

У роботі досліджено проблему психологічних особливостей стресостійкості учнівської молоді з релігійним світоглядом. Теоретично обґрунтовано розв'язання актуального наукового завдання, що полягає у формуванні важливої життєвої компетентності учнівської молоді – її особистісної готовності до подолання нестандартних ситуацій. Емпірично перевірене значення релігійного світогляду та належності особистості до релігійної громади в її здатності долати нестандартні ситуації. Удосконалено систему заходів щодо стресостійкості учнівської молоді.

Розроблено й упроваджено програму розвитку стресостійкості шкільної молоді в контексті релігійного світогляду в умовах табору для школярів, комплекс форм і методів якої спрямований на морально-духовне виховання особистості. Обґрунтовано комплекс методик дослідження стресостійкості школярів. Запропоновано методики аналізу релігійних уявлень школярів, їхньої залученості до релігійних громад, методики вивчення стресових ситуацій школярів.

Ключові слова: *стресостійкість, релігійний світогляд, шкільна молодь, особливості стресостійкості, формування релігійного світогляду, розвиток стресостійкості.*

Иванцаныч В. В. Психологические особенности развития стрессоустойчивости школьной молодёжи с религиозным мировоззрением. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». – Институт педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна Национальной академии педагогических наук Украины. – Киев, 2021.

В работе исследована проблема психологических особенностей

стрессоустойчивости школьной молодёжи с религиозным мировоззрением. Теоретически обосновано решение актуального научного задания, состоящего в обеспечении формирования важной жизненной компетентности ученической молодёжи – её личностной готовности к преодолению стрессовых ситуаций. Эмпирически проверено значение религиозного мировоззрения и причастности личности к религиозному сообществу в её способности преодолевать стрессовые ситуации. Усовершенствована система мероприятий по формированию стрессоустойчивости школьной молодёжи.

Разработана и апробирована экспериментальная программа развития стрессоустойчивости молодёжи в контексте формирования её религиозного мировоззрения в условиях лагеря для школьников, комплекс форм и методов которой нацелен на обеспечение морально-духовного воспитания личности. Обоснован комплекс методик исследования стрессоустойчивости школьников. Предложены методики исследования религиозных представлений школьников, их участие в религиозных сообществах, методики изучения стрессовых ситуаций школьников.

***Ключевые слова:** стрессоустойчивость, религиозное мировоззрение, школьная молодёжь, особенности стрессоустойчивости, формирование религиозного мировоззрения, развитие стрессоустойчивости.*

Ivantsanych V. V. Psychological features of stress tolerance development in school students with a religious worldview. – Qualification research (manuscript copyrights).

A thesis for a Candidate`s degree (Ph.D.) in Psychological Sciences, specialty 19.00.07 “Pedagogical and developmental psychology” – Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation investigates the problem of the psychological features of stress tolerance in school students with a religious worldview.

The paper theoretically substantiates a solution to the actual scientific problem of ensuring the formation and development of an important life competency in school students – their readiness to overcome stressful situations.

Based on the analytical-reflexive analysis of scientific sources, we have revealed that a child's school career is accompanied by the intensive formation and development of psychological personality characteristics. So it is an important stage in the development and ingraining of reaction types to stressors and stress-tolerance patterns.

Stress tolerance is seen as a personality trait that is necessarily manifested in a stressful situation. It has a generalizing effect on human adaptation in various spheres of life and is comprised of the following components: reflexive and conative (assessment of a situation and self-feeling in it); emotional (emotional sufferings caused by stress and their conscious control); behavioral (actions in relation to a stressor, decision-making based on existing human instincts, knowledge about stressors of different kinds and ways to neutralize them as well as past experience of overcoming stressful situations).

Individuals' stress tolerance is related to their worldview including the religious one. Religious worldview is a complex systemic psychological phenomenon consisting of religious beliefs (knowledge and views), which become a person's convictions underlying the formation of their personal values and setting the way to reflect and interpret reality. A religious worldview can be manifested as acquired knowledge about the existence of the higher power, its influence on the origin of the world and human existence as well as certain ethical norms of human behavior.

The paper empirically verifies the importance of a religious worldview and a person's affiliation with a religious community in their ability to cope with stressful situations. The study contributes to the improvement of the system of measures for stress tolerance formation in school students. The authors have found that school students experience stress in situations connected with the learning process, interaction with peers / friends, family relationships, extracurricular activities as well as expectations from themselves and their future.

The thesis elaborates an experimental program for the development of stress-tolerance in school students in the context of forming their religious worldview in the summer Christian camp for schoolchildren. A set of its forms and methods is aimed at ensuring the moral and spiritual education of an individual. The paper substantiates the complex of methods to examine stress tolerance in school students. The dissertation also develops examination techniques of their religious beliefs, their affiliation with religious communities as well as the methods for the analysis of stressful situations school students face.

Keywords: *stress tolerance, religious worldview, school students, stress tolerance features, religious worldview formation, stress tolerance development.*

Підписано до друку 01.04.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Умов. друк. арк. 1,4
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Друк цифровий. Зам № 391.
Наклад 100 примірників.

Видавець Кушнір Г. М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ІФ №31 від 26.01.2009 р.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шота Руставелі, 1,
тел. (099) 700-47-45, e-mail: kgm.print@i.ua